

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 9 Sayı: 44 Volume: 9 Issue: 44

Haziran 2016 June 2016

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

KÜRESELLEŞMENİN MÜZİĞİ-MÜZİĞİN KÜRESELLEŞMESİ MUSIC OF GLOBALIZATION-GLOBALIZATION OF MUSIC

Barış GÜRKAN*

Öz

Sosyal yaşamın tüm dinamiklerini etkileyen diğer önemli paradigmlar gibi, küreselleşme de dünya müzik yaşamı üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Sound, yeni türler, dinleyiciler, konserler vb. gibi dünya müziklerinin pek çok yönünde küreselleşmenin etkisini gözlemlemek hiç de zor değildir. Bu durum, farklı küreselleşme yaklaşımları tarafından değişik şekillerde yorumlanır. Bazıları küreselleşmeyi standartlaştırma ve homojenleştirme süreci olarak görürken, diğerleri küreselleşmeyi dünya çapında yerel ve etnik unsurların kendilerini ifade etme mekânının hazırlayıcısı olarak değerlendirir.

Bu çalışma World Music örneğinde küreselleşme ve müzik arasındaki ilişkiyi araştırmayı amaçlar. Bu amaçla, öncelikle küreselleşmeye farklı yaklaşımlar gözden geçirilecektir. Ardından kültür ve küreselleşme tartışılacak, son olarak "Küreselleşmenin müziği mi? Müziğin küreselleşmesi mi?" sorusuna yanıt aranacaktır.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, Kültürel Küreselleşme, Müziğin küreselleşmesi, World Music.

Abstract

As other important paradigms directing all dynamics of the social life, globalization has also a significant influence over musical life of the world. It's easy to observe the globalization effect on many aspects of the musics of the world such as sounds, new genres, audiences, concerts, etc. This situation is interpreted differently by diverse approaches to globalization. While some of them regard the globalization as standartization and homogenization process, others consider as a producer of a space where the local and ethnic elements find opportunity to express themselves across the world.

This study aims to investigate the relationship between music and globalization in the World Music case. For this purpose, firstly, different approaches to globalization will be reviewed. Then the relation between culture and globalization will be discussed, and lastly will be searched an answer the question of "Is there music of globalization or globalization of music?"

Keywords: Globalization, Cultural Globalization, Globalization of Music, World Music.

Giriş

Geçmişesınırları büyük ölçüde kültürlerle ve/veya coğrafyalarla çizili olan müziğin, günümüzde dünya üzerindeki dolaşımında engel bulunmadığı ortadadır. Artık müzik 'kültürel ve tarihsel açıdan hiçbir ortak geçmişi bulunmayan insanların müziği' olabilir; başka müziklerle ilişkilenmesinde, etkilemesinde ve etkilenmesinde hiç olmadığı kadar hızlanma ve yoğunlaşma söz konusudur. Profesyonel ilgilerin ötesinde, günlük yaşam içinde müziğin sınır tanımazlığını hemen hepimiz fark ediyor, hatta kaçınılmaz bir şekilde, hemen hepimiz bu sürecin bir parçası olarak müzikle ilişkiliniyoruz. Örnek olarak günümüzde Ankara'da yaşayan herhangi bir kimseyi ele alalım: Sabah mp3 çalarıyla 1981 yılında bir derleme amacıyla Hisarlı Ahmet'ten kaydedilen bir türküyü dinledikten sonra, öğle saatlerinde internet aracılığıyla Nijerya'daki bir batá müziği pratiğine ulaşabilir. Aynı gün içinde televizyonda Hüsnü Şenlendirici'nin Brooklyn Funk Essentials ile yaptığı albüm çalışmasından bahsedilen bir programı seyredebilir ve sonrasında bir buçuk saatlik bir tren yolculuğunun ardından Konya'da her yıl düzenlenen Mistik Müzik Festivalinde, Endonezya'dan gelen müzisyenlerin Gamelan performansını canlı olarak izleyebilir. Bu saydıklarımın hepsini bir gün içinde yapabiliyor olması "dünya ne kadar küçük!" cümleciğindeki yaygın bir ifadeyi akla getirir. Çünkü kişinin hem mekânsal olarak çok uzaktakiyle, hem de zaman olarak uzak ve geçmiştekiyle mesafesi çok azdır. Bu örnek durumda öznenin müzik olduğu düşünülebilir. Bu noktada müzik için de "artık dünya çok küçük"tür. Bu son vurguda iki kelime dikkat çeker: birisi "artık", diğeri "küçük". Günümüzde küreselleşme tartışmalarının odak noktası bu iki kelime içine sığdırılan imalarla yakından ilişkilidir. Küreselleşme hakkında yapılan tanımlar ve yaklaşımlardan kısaca bahsettikten sonra, "artık" ve "küçük" kelimelerine burada yapılan vurgunun içeriği daha net anlaşılacaktır.

Bu yazıda, kültürel ifade pratiği olarak müziğin hem yerel hem de küresel düzlemde küreselleşme süreciyle ilişkilinmesi tartışılarak, "Küreselleşmenin müziği mi? Müziğin küreselleşmesi mi?" soru ikiliğine verilebilecek yanıtlar aranacaktır. Uygun bir tartışma zemini hazırlamak için bu soru ikiliğine etkileyen dinamiklerin ve çalışmada kullanılacak analitik araçların ortaya konması önemlidir. Bu çerçevede önce

* Öğr. Gör., Gazi Üniversitesi Türk Müziği Devlet Konservatuvarı Müzikoloji Bölümü, baris.gurkan@hotmail.com

küreselleşmenin ne olduğunun anlaşılması amacıyla bu kavrama ilişkin başlıca yaklaşımlar ve tanımlar irdelenecektir. Ardından küreselleşmenin önemli bir boyutu olarak kültür ve küreselleşmeden, küreselleşmenin kültüründen bahsedilecek, sonra konumuz özelinde müzik ve küreselleşme konusu ele alınacaktır.

1. Küreselleşme

Küreselleşme, hakkında çok yazılan, konuşulan, belki de toplum bilimlerde bu kadar büyük bir ilgiye maruz kalan ender konulardan biridir. Söz konusu küreselleşme olduğunda çok konuşulduğu oranda, farklı yönere giden tartışmalar kaçınılmaz hale gelir. Bu noktada, aslında uzun yıllardır toplum bilimcilerin tüm insanlığı kapsayan evrensel yasalar/kuramlar ortaya atma konusundaki çekinceleri akla gelmelidir. Öyle ki, küreselleşme doğası gereği tam da bu tehlikeli konunun merkezindedir. "Küreselleşme" ile ifade edilen sürecin hem öznesi, hem de nesnesi olarak kabul edilebilecek "küre" (globe) kavramı, aslında toplum bilimlerin büyük çaplı olguları tartışırken tercih ettiği "dünya" kavramını da kapsayacak bir içeriğe sahiptir. Bununla birlikte bir yandan merkez odaklı bir bütünlüğü sembolize ettiği gibi, kürenin kapsadığı alan dünya olarak düşünüldüğünde, aslında herhangi bir intensite göndermesi olmayan bir "bir aradalığın" da ifadesidir. Burada vurguladığım her iki unsuru da küreselleşme yaklaşımlarının odak noktalarında okumak mümkündür.

Küreselleşme insanlık tarihinde belki de ekonomik, kültürel, siyasal, coğrafi ve demografik olarak en geniş etki alanına sahip süreci ve durumu ifade eder. Bu gerçeklik, küreselleşmenin ekonomik, siyasal bir süreç, ya da kolonyalizm, kapitalizm veya modernite gibi görece kısıtlı olgular odaklı tanımlarının başarısızlığına işaret eder. Bununla birlikte yapılacak tanımın -söz konusu "küre" olduğu için- dışarıda kimseyi bırakmayacak fakat hemen tüm gerçekliklerle de uyuşacak bir nitelik taşıması gerekir; bir başka deyişle yumuşak karakterli, geçirgen ve esnek bir yapısı olması gerekir. Konu bu denli büyük olduğunda, süreci tam olarak ifade edebilmesi kaygısıyla yapılan tanımların ve ortaya atılan kuramların çeşitliliği hiç de şaşırtıcı değildir; hele ki konuya yaklaşan farklı disiplinlerin kendi perspektifleri ve amaçları göz önüne alındığında durum iyice karmaşıklaşır.

Buna rağmen, küreselleşme süreçlerinin temel özelliklerinin belirlenmesi hakkında çeşitli araştırmacıların farklı girişimlerinde bazı tematik çakışmaların olduğu görülür. Steger bu ortak noktaların dört özellikte toplandığını ifade eder: birincisi küreselleşmenin geleneksel anlamda kültürel, siyasi ve coğrafi sınırları giderek aşan yeni toplumsal faaliyetlerin ve ağların 'yaratılması' ve mevcut olanların 'çoğaltılması'nı içermesidir. İkinci vurgu yaptığı özellik, karşılıklı 'bağımlılık'ların genişliyor olmasıdır. Üçüncüsü toplumsal 'mübadelerin yoğunlaşması' ve 'ivme kazanması' olarak verilirken sonuncusunda, karşılıklı toplumsal bağımlılıkların sadece maddi düzeyde değil, insan bilincinin öznel yüzeyini de etkilediğini söyler (Steger, 2004; 27-31).

Steger, yukarıda bahsedilen küreselleşme tanımlarındaki müştereklerden yola çıkarak kendi tanımını şu şekilde verir: "Küreselleşme dünya ölçeğindeki toplumsal karşılıklı bağımlılıkları ve mübadeleri meydana getiren, çoğaltan, yaygınlaştıran ve yoğunlaştıran toplumsal süreçlerin çok boyutlu kümesini ifade etmektedir. Bu süreçler aynı zamanda, insanların, yerel olanla uzakta olan arasında mevcut bağlantılardaki güçlenmeyi giderek daha çok fark etmelerini kolaylaştırmaktadır" (Steger, 2004; 31). Bu tanım aslında başlangıç aşamasında okuyucunun zihnindeki yönelime etkisi bakımından önemlidir. Ancak kuramsal bir temele oturtulması ve tanımın dikey derinliğinin olmaması, hatalı bir tanım olmamasına rağmen yüzeysel olduğu yönündeki bir yorumun önünü kesemez. Bu noktada küreselleşme konusunda yapılan ve tüm dünyada toplum bilimcilerin ilgisini çekmeyi başaran başlıca bilim insanlarının tanımlarından kısaca bahsetmek gerekir.

Giddens'in -dünyadaki toplumsal ilişkilerin yoğunlaşmasına vurgu yaparken- tanımında odaklandığı nokta, uzak yerellikleri birbirine bağlayan bu yoğunlaşmanın yerel olayların kilometrelerce uzaklıktaki olaylarla belirlendiği ve bunun tersi olması düşüncesidir. Giddens'in tanımının altında, modernite sürecinin etkisi olarak, zaman ve mekânın dönüşümü fikri yatar. Giddens'a göre moderniteyle birlikte geleneksel toplumlarda "yer" ile ilişkili olan zaman kavramının içinin boşaltılması, zamanın dilimlenmesine ve buna bağlı olarak mekânın, "coğrafi olarak konumlandırılmış fiziksel eylemin alanı" olarak tanımladığı "yer"den ayrılmasına neden olur. Geleneksel toplumlarda iç içe geçen mekân ve yer, modern toplumlarda birbirinden ayrılır. Bu şekilde zaman ve mekânın boşaltılmasıyla, sosyal ilişkiler yerel bağlamlarından uzakta kurulabilir (akt. Aslanoğlu, 1998; 127-128).

Küreselleşme üzerine geliştirdiği kuramla bu alanda en etkin isimlerden biri olan Robertson, dünyanın "küresel-insanlık"/küresel durumuna, tek bir yörüngeyi izleyerek ulaştığını söylemenin hatalı olacağı inancındadır. Yani küresel durumun yalnızca modernizme, Batılılaşmaya veya kapitalizme yüklenmesinin eksik bir yaklaşım olacağına inanan Robertson, küreselleşmeyi modernitenin bir sonucu olarak gören Giddens'ı bu noktada eleştirir (Robertson, 1999; 94). Robertson'un yaklaşımından, kavram olarak küreselleşmenin hem dünyanın küçülmesi, hem de dünyadaki bilincin bir bütün olarak yoğunlaşması

çıkarımı yapılabilir. Robertson'un bu konudaki görüşlerini biraz daha açmakta fayda var: Robertson, Dumont'un kendi bütünlüğü içindeki dünyayı bir yandan "toplumlar arasındaki bir dizi küresel ilişkiden, öte yandan da kendi kendine yeten, penceresiz hücrelerden oluşuyor gibi kavramamız gerektiğini ileri süren" (Robertson, 1999; 48) modelinden etkilendiğini söyler. Kendi modelinde, iki yerine dört büyük boyut ya da gönderme noktası olduğundan ve Dumont'un kine göre çok yönlüdür. Robertson'a göre dünyadaki iki büyük tikelci unsurun ve iki büyük evrenselci unsurun ikişer alt boyutu vardır. Bu boyutlar, *bireyler* ya da temel olarak *benlikler*, *ulus toplumlar*, *ulus toplumlar arasındaki ilişkiler* ya da *dünya toplumlar sistemi* ve son olarak, yanlış anlaşılmaktan kaçınmak için *insanlık* (humankind) diye adlandırdığı *erkeklik* (Robertson, 1999; 48). Robertson, ilke olarak bu dört temel bileşenin görece özerkliğini vurgular ve bunların her birinin diğer üç bileşen tarafından şu ya da bu biçimde sınırlandırıldığının kabul edilmesi gerektiğini söyler. Örneğin bireyler, giderek daha çok temalaştırılan ve tehdit edilen insan türünün üyeleri, toplumların üyeleri olmaları nedeniyle artan oranda sınırlandırılmakta ve uluslararası ilişkilerdeki değişikliklerden büyük ölçüde etkilenmektedir. Dolayısıyla Robertson'ın küreselleşmeye karşı yaklaşımı, bu dört boyut arasındaki sorunlu ilişki ve küresel karmaşıklık sorununun çözümü odaklıdır denebilir (Robertson, 1999; 53). Eşdeyişle, Robertson'ın küreselleşmenin son yüzyıllarda, *ulusdevletler*, *uluslararası ilişkiler sistemi*, *bireyler* ve *insanlık* olarak adlandırdığı dört gönderme noktası/boyut arasındaki değişen ilişkiler ve onların yükselişi çerçevesinde meydana geldiğini ifade ettiği açıktır. Ancak bu noktada Robertson, hem tikelcilik ve farklılığa, hem de evrenselcilik ve türdeşliğe doğrudan ve dengeli bir ilgiyle yaklaşılması gerektiğine değinir; zira 20. Yüzyılın sonlarında hem evrenselin tikelleşmesinin, hem de tikelciliğin evrenselleşmesinin iç içe geçmesini içeren derin ve ikili bir süreç tanıklık edildiği ortadadır (Robertson, 1998; 102). Birbirinin içine girmiş toplumsallaştırma, bireyleştirme uluslararası toplumlar sisteminin pekişmesi, insanlık duygusunun somutlaştırılması süreçlerinde tikelciliğin evrenselleştirilmesi ve evrenselliğin tikelleştirilmesinin kurumsallaşması gözlenebilir¹

Tomlinson, küreselleşmeyi bağıntılılık (connectivity) kavramı çevresinde tanımlar. Bağlantılılık kavramını da yakınlıktan yola çıkarak anlatır. Uzaklıkları aşmak için harcanan zamanın fiziksel ya da enformasyon teknolojileriyle büyük ölçüde kısaltılması yoluyla uzaklıkların azalmasına ek olarak giderek artan ilişkisel konumlardaki sıklık gibi küreselleşme süreciyle direkt ilişkili olan değişimler, bağlantılılığın farklı biçimlerinin yayılmasından ve gelişmesinden kaynaklanır. Ancak hem fiziksel hem de ilişkisel anlamda yakınlık, bağlantılılıkla aynı şey değildir (Tomlinson, 2004; 14). Bağlantılı olmak, çok özel biçimlerde yakın olmak demektir. Küreselleşmiş bir dünyada Ankara'daki insanlar İzmir'dekilerden hala yaklaşık 630 kilometre uzakta olmaya devam eder. Ancak Tomlinson'un bağlantılılık kavramıyla anlatmak istediği, artık bu uzaklığı farklı şekillerde yaşadığımızdır (Tomlinson, 2004; 15). Sürekli farklı ülkelere gitmek zorunda olan bir iş adamının, dünyanın hemen her yerinde karşılaştığı aynı ritüeli (havaalanındaki prosedür, çıkınca hemen bir taksiyle rezervasyonu olan otele yerleşmesi, otelde dünya mutfakları, televizyon kanalları gibi değişmeyen ve değişimi hissettirmeyen, en azından yerelle ilişkili ortam değişikliğine hazırlayan ritüeli) bağlantılılığın evrensellik olarak algılanan bir yakınlık üretmek amacıyla devreye girmesi olarak tanımlar. Ya da kapitalizmin araçsal bakış açısından bakıldığında, bağlantılılığın giderek artan işlevsel bir yakınlık olarak ortaya çıktığını söyler (Tomlinson, 2004; 19). Bu örneklerden de anlaşıldığı üzere bağlantılılık yakınlığın üzerinde bir kavramdır ve yakınlığın özel biçimlerine gönderme yapar denebilir. Tomlinson bağlantılılık kavramından yola çıkarak, küreselleşmenin modern yaşamın özelliklerini belirleyen, büyük bir hızla gelişen ve giderek yoğunlaşan "karşılıklı bağlar ve bağımlılıklar ağı" olduğu tanımını verir (Tomlinson, 2004; 12).

Yazının buraya kadar tartışılan kısımda, "Dünya artık küçük!" cümlesindeki "küçük"ün içeriğiyle yakından ilişkili olan zaman-mekân, yakınlık-bağıntılılık gibi kavramlardan bahsedilerek, küreselleşmenin dünyanın küçülmesiyle ilişkili kısmı açıklanmaya çalışıldı. Ayrıca bu kavramlar sonraki başlıklar altında da tartışılacağından "küçük dünya" üzerinde daha fazla durmayacağım. "Artık"ın içinde barındırdığı ifadeye değinmek için konuya bir soruyla başlamak gerekirse: Dünya üzerinde toplumsal hareketliliği yakın tarihle sınırlamak mümkün değilken, kültürel pratiklerin ülkeler hatta kıtalar arası yolculuğuna olanak sağlayan gelişmelerin de çok önceleri gerçekleşmesine rağmen, dünyayı "artık" çok küçük yapan nedir?

Bir başka kısa cümleyle: Son 25-30 yıldır meydana gelen değişimler küreselleşmeyle neden ve nasıl ilişkilendirilebilir? Bu soru, küreselleşmenin tarihinin ne kadar eskiye götürülebileceği yönündeki başka bir soruyu akla getirir. Küreselleşmeyle ilişkilendirilebilecek en eski belgelerden biri, MÖ 2. Yüzyılda, Polybius'un Roma İmparatorluğu'nun yükselişi üzerine yazdığı *Evrensel Tarih* adlı eseridir. Burada geçen bir cümleyi aktarmakta fayda var: "Eskiden, dünyada meydana gelen şeylerin kendi aralarında hiçbir

¹Robertson'ın evrensellik ve tekillik arasındaki ilişki konusundaki fikirlerinden, küreselleşme sürecindeki farklılık kavramının tartışıldığı bölümde ayrıntılı olarak bahsedilecektir.

bağlantıları yoktu... Ama artık bütün olaylar ortak bir bohçada derlenip toplanmaktadır.” (Akt. Robertson, 1999; 93). Görüldüğü üzere farklı insan gruplarının herhangi bir sebepten bir araya gelmeleri ile olaylar ve olguların arasında bağlantılar kurulmaya başlanması MÖ 2. Yüzyıla kadar uzanıyor. Küreselleşmenin tarihine ilişkin bu cümlede verilen örnek, bu alanda ortaya atılabilecek tek iddia değildir. Farklı referans noktalarından hareketle oluşturulan küreselleşme tanımları, kendi perspektiflerinden işaret ettikleri bir tarihsel derinliğe sahiptir. Örneğin mal ve hizmetlerin, finansın dünya üzerindeki hareketliliğini merkeze alan bir tanım perspektifinden küreselleşmenin tarihi kolonyalizmden de önceye uzanır vb. Küreselleşmenin tarihine ilişkin bu ve benzeri iddiaların çeşitliliğini, Steger dört grupta toplar: birinci grupta, 1970’lerden bu yana küresel mübadelelerin dikkat çekici bir biçimde yayılmasının ve ivme kazanmasının küreselleşmenin tarihine ilişkin önemli bir atılımı temsil ettiği yönündeki görüşler yer alır; ki bu görüşü destekleyecek kanıtları ileri sürmek hiç de zor değildir. İkinci grup, haklı bir biçimde küreselleşmenin çağdaş biçimleri ile Sanayi Devrimi olarak adlandırılan teknolojideki patlama arasındaki sıkı ilişkiyi vurgular. Üçüncü perspektif, doğruluğu inkar edilemeyecek şekilde 16. Yüzyılda zaman-mekanda gerçekleşen daralmanın önemine işaret eder. Dördüncü grup ise, dünya tarihindeki önceki gelişmeler ve işlemekte olan dinamikler hesaba katılmadan, küreselleşmenin kapsamlı bir açıklamasının eksik kalacağını söyleyerek makul bir görüş sunarlar (Steger, 2004; 39). Görüldüğü gibi tüm yaklaşımlar kendi içlerinde tutarlı argümanlara sahip önermeleri barındırır. Küreselleşmenin tarihi ne kadar eskiye götürülürse götürülsün son 25-30 yıllık sürecin öncesinden farklı olduğu aşikârdır. Küreselleşme sürecinin yadsınamaz öneme sahip olan ekonomi boyutunda son 25-30 yıllık sürece göz atıldığında, Steger’in birinci grubunun ekonomik nedenleri rahatça okunabilir: İkinci dünya savaşı sonrası yaklaşık 30 yıllık süreç, birinci küreselleşme döneminin² bazı önemli izlerini barındıran bir yeniden canlanma döneminin şekillenmesine zemin hazırladı. Dış ticaret serbestleştirilmesi yolundaki adımların atılması, çokuluslu şirketlerin önem kazanması ve çeşitli uluslararası kurumların kurulmasını, özellikle Batı Avrupa’ya yönelik işçi göçünün önemli boyutlara ulaşması izledi. Ancak bu gelişmeler sonucu dünyada meydana gelen yeni 'durum', iki önemli engel nedeniyle bugün bilinen anlamıyla küreselleşmenin var olduğu zeminden farklıydı. İlki İkinci Dünya Savaşı’nın ardından siyasal olarak bağımsızlıkların kazanan azgelişmiş ülkelerin, serbest piyasa ağırlıklı politikalar izleyerek dış dünya ile bütünleşmek yerine devlet önderliğinde içe dönük sanayileşme politikalarını tercih etmiş olmaları ve Soğuk Savaş’ın etkisini sürdürdüğü bu dönemde sanayileşmiş kapitalist ülkelerin de bu gelişmeye göz yummuş olmalarıdır. Bu bağlamda ikinci temel unsur, bu ülkelerin birçoğunun doğrudan yabancı sermaye konusuna dikkatli ve hatta kuşkululu bir biçimde yaklaşımları, dış yardımlardan medet umarak devletten devlete borçlanmayı ön planda tutmaları ve uluslararası finans piyasalarının büyük ölçüde dışında kalmalarıdır (Şenses, 2004; 2).

Ancak benim son 25-30 yıla yaptığım vurgu daha kapsamlı bileşenlerin şekillendirdiği bir süreçtir. Ekonomide meydana gelen değişimler, malların ve nüfusların dünya üzerindeki rahat dolaşımına ek olarak enformasyon aktarımı odaklı teknolojilerin yaygınlaşması, küreselleşmenin çehresini büyük ölçüde değiştirmiştir. Her şeyden önce 30 yıldır dünyada var olan ekonominin enformasyonel, küresel ve ağ örgütlenmesi temelinde yapılması, bu süreçteki ekonomiyi öncesinden ayıran en önemli etkidir denebilir. Bununla birlikte enformasyon teknolojisindeki yenilikler tüm toplumların bütünleşmesini ifade eden “küresel toplum” kavramında bütünleşmede rol oynayan temel faktör olan “mikro-elektronik temelli” gelişmeleri barındırır (Sarıbay, 2004; 2-3). Bu diğer bir deyişle ekonomik ve siyasal akış üzerindeki hızlandırıcı etkinin yanı sıra, kültürel değerlerin olmadığı kadar hızlı akışına ve oluşan “sibernetik mekânlar” (Bauman, 2006; 25) kaynaklı yeni kültürel değerlerin oluşumuna olanak tanınmasıyla önemlidir. Bu konu, Appadurai’nin küresel kültürel akış modelindeki “teknoloji alanları” ve “medya alanları” olarak tanımladığı boyutlardan bahsedildikten sonra daha net anlaşılacaktır. Ayrıca “etnik alanlar” bölümünden bahsedildiğinde taşıma/ulaştırma maliyetlerindeki düşüştüden direkt olarak olumlu yönde etkilenen insan hareketliliğinin ifade ettiği anlam netleşecektir.

Bu çalışmanın model alabileceği tarzdaki akademik çalışmalarda görmeye alışık olunan durum, bahsedilen konu ya da kavram hakkındaki etkin isimlerin yaptığı tanımlar tartışıldıktan sonra, yazarın

²Ekonometistler küreselleşmeyi Birinci, İkinci ve Üçüncü Küreselleşme dönemi olarak üçe böler. Birinci küreselleşme dönemi, 1870’lerden başlayıp, Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında 1929’daki büyük ekonomik buhrana kadar geçen süreyi ifade eder. Bu süreç, ekonomik reformlar, denizcilik ve tren yolu ulaşımındaki önemli gelişmeler, telgrafın icadı ile iletişimde sınırların ortadan kalkması ve böylece dış ticarete artışların yaşanması bakımından önemlidir. İkinci Küreselleşme dönemi 1945 sonrasında 1980 yıllarına kadar olan dönemi kapsar. Bu dönemde İkinci Dünya Savaşı ile birlikte Avrupa ülkelerinin üretim kapasitelerinin zarar görmesi, buna karşın ABD’nin gücünü artırması ve bunun ortaya çıkardığı liberalleşme eğilimleri belirleyicidir. Bu liberalleşme eğilimleri, uluslararası kurumlar aracılığıyla yönlendirilmeye çalışıldı ve bazı kurumlarla uluslararası ticaretin önündeki engellerin azaltılması yönünde kararlar alındı. Üçüncü Küreselleşme dönemi Bretton Woods sisteminin çöküşü, Batı ekonomisinde petrol fiyatlarındankaynaklı problemlerin ortaya çıkması, özellikle 1980 sonrası gelişmekte olan ülkelerde yaşanan dış borç sorunları ve bunların neden olduğu ekonomik krizler bu döneme yön verir (Şiriner, 2008; 10-11).

kendi tanımını yapmasıdır. Ancak durum küreselleşme olduğunda bu prosedürün sağlıklı işlemeyeceği düşünülmelidir. Belki başta bahsedildiği gibi “dışarıda kimseyi bırakmayacak fakat hemen tüm gerçekliklerle de uyuşacak bir nitelik taşıyan; bir başka deyişle yumuşak karakterli, geçirgen ve esnek bir yapısı olması gereken” tanımın, fikirlerin tartışılacağı uygun teorik zeminin hazırlanması sürecinin başlangıç aşamasında önemli olduğu söylenebilir. Ancak küreselleşmenin çok boyutlu yapısı, Tomlinson’un tabiriyle “çeşitli açılardan kesitleri alınarak” (Tomlinson, 2004; 32) daha doğru sonuçlara ulaşılabilme imkânı verir. Bu durumda formüle edilmiş bir cümleyle ya da draje haline getirilmiş bilgilerle bir kerede küreselleşme tanımı yapmak, bu çalışma özelinde gereksiz olacaktır; zira buraya kadar tartışılan kısmın başlangıç aşaması için yeterli bilgiyi verdiği söylenebilir. Ayrıca bundan sonraki kısımda küreselleşmenin en önemli boyutlarından/kesitlerinden biri olan kültür hakkında yapılacak tartışmalar, kavram özelinde “sınırlı baskın” niteliği taşıyacağından daha sağlıklı olacaktır.

2. Kültür ve Küreselleşme

Küreselleşmenin, yaşamın birçok alanında senkronik olarak varlığı hissedilen ekonomi, finans, teknoloji, iletişim ve siyaset gibi alanların ötesinde “kültür” ve “kimlik” konularına da uzanan çok boyutlu bir süreç olduğu ortadadır. Küreselleşmenin önemli bir boyutu olarak kültürün sınırlarını çizmek de, tanımını yapmak kadar zordur. Ancak burada Tomlinson, “kültürel” olanın genel geçer kabul gören özellikleri olduğunu belirtir ve vurgulanmak istenenin, insanların sembolik temsil pratikleri yoluyla anlam inşa etmeye çalıştıkları bir yaşam düzeni olarak kültürün sınırlarını belirlemek olduğunu söyler (Tomlinson, 2004; 33). Bu çalışmada da kültür kavramı, Tomlinson’un bu konudaki tanımı çerçevesinde kabul edilecektir. Kültürün küreselleşmenin bir boyutu olarak kabulü, karmaşık bağıntılılık halindeki küresel dünyada bireysel eylemlerin kültürel olarak anlamlı olan bağlamlarında gerçekleşmesi ve bu kültürel eylemlerin sonuçlarının küresel olmasıyla ilgilidir; bu durum aslında kültürün küreselleşme için önemine de gönderme yapar. Ayrıca kültürün derine işleyen yapısı da kültürün bir merkezi mücadele alanı olarak kabul edilmesini olanaklı kılar. Bu konuda Leiber ve Weisberg, küresel dünyadaki ticaret, yardım, yatırım ve yoksulluk hakkındaki konuların görüşmelerle çözülebilecek olmasına karşın, kültürün daha köklü ve sert konuları içermesi sebebiyle, meydana getirebileceği sorunların çözümünün çok daha zor olduğunu söyler. Kaldı ki kültür çeşitli biçimleriyle küreselleşmenin ve modern değerlerin taşıyıcısı olmasıyla da süreç içinde hem aracı hem belirleyici rol oynar (Leiber ve Weisberg, 2007; 182).

Ancak kültürü küreselleşmenin merkezine alan bir yaklaşım da yanıltıcı olacaktır. Bu konuyla ilgili olarak Tomlinson, Waters’ın küreselleşmede kültürün ekonomi ve siyasetten daha etkili olduğu yönündeki fikirlerini aktarır. Waters buna gerekçe olarak, “mekânın sembol alışverişi üzerindeki kısıtlamalarının, malların ya da siyasetlerin alışverişi üzerindeki oranla daha az olmasını öne” sürüyor. Başka bir ifadeyle kültür, “kültürel biçimlere ve ürünlere içkin olan hareketlilik sayesinde ve kültürel ilişkilerin kolaylıkla 'esneyebiliyor' olması nedeniyle daha çok küreselleştiricidir” (akt. Tomlinson, 2004; 39). Her ne kadar kültürün küreselleşme için önemi büyük olsa da, konuyu sadece esneyebilen ve daha az sınırlanabilen sembol alışverişi odaklı çözümleme iddiası, akıllara sembollerin hakim olduğu, ya da sembolleşmiş ekonomi sektörleri olan finans piyasalarını getirir. Bu durumda Waters’ın temel dayanağı olan semboller tezi işlerse, küreselleşmeye en yatkın olan ve en çok küreselleştirici olan finans piyasalarıdır denebilirdi (Tomlinson, 2004; 40).

Kültürün küreselleşmede en güçlü boyut olduğunu fikri bir kenara bırakıldığında, gelişen enformasyon teknolojileriyle, sembolik temsil pratikleri yoluyla anlam inşa etmeye çalıştıkları bir yaşam düzeni olarak kültürün aktarımının çok kolaylaştığı konusunda Waters’ın haklı olduğu söylenebilir. Günümüzde dünya üzerindeki kültürlerin belirli mekânlarla ya da toplumsal sınırlarla sınırlı olduğu varsayımı büyük ölçüde hatalıdır. Bu durum, aslında küreselleşmeyle birlikte anılan yersiz-yurtsuzlaşma (deterritorialization), yerellikten çıkarma (delocalization) veya yer değiştirme (displacement) gibi kavramları akla getirir. Tomlinson bu kavramlar arasında vurgu açısından birkaç fark olsa da aslında küresel modernlik bağlamında yer-kültür ilişkisinde meydana gelen büyük çaplı dönüşümleri anlatabilecek genel bir anlamın çıkarılabileceğini söyler (Tomlinson, 2004; 148). Giddens’a göre moderniteyle birlikte toplumların mekân ve zamanla olan ilişkilerindeki köklü değişimler kültür kavramında da kendini hissettirdi. Zaman ve mekânın birbirinden ayrılarak standart “boş” boyutlar haline gelmeleri, sosyal etkinlikler ve bu etkinliklerin mevcudiyet bağlamlarının özellikleri içine “yerleştirilmişliği” arasındaki bağları ortadan kaldırır. Zaman ve mekânın uzaklaşmasını ifade eden alan, yerinden çıkarılmış kurumlara büyük ölçüde genişler ve bu etkiye sahip olmak için zaman ve mekân aşırı bir eşgüdümüne dayanır. Yereldeki alışkanlıkların ve deneyimlerin getirdiği kısıtlamalardan kurtulmayı sağlayan bu olgu, çok çeşitli değişim olanaklarının açılmasına yardım eder (Giddens, 2010; 25). Giddens’ın “yerinden çıkarma” olarak tanımladığı şey, bahsedilen zaman mekân ayrılması olgusu gerekçesiyle toplumların ve kültürlerin, yerin ve mekânın birbirlerinden ayrılmasıyla ilişkilidir. Ancak Tomlinson, bu yerinden çıkarmanın insanların hayatlarını “gerçek” yerelliklerde

yaşamalarına son verdikleri anlamını taşımadığını söyler (Tomlinson, 2004; 148-149). Bu durumda kültür, yerele bağlı ama küreseli gezebilen bir hale bürünür.

Kültürlerin küresel dolaşım kabiliyetlerindeki artış enformasyon teknolojilerindeki gelişim, ulaşım maliyetlerindeki azalma, ideolojik ve politik boyuttaki temaslar gibi etkenlerle yakından ilişkilidir. Yerelle bağı kopmayan ama küreseli dolaşabilen kültür, hem dolaştığı yerleri etkiler, hem de onlardan etkilenir. Bu durum kültürel değişim konusu kapsamındaki senkretik, melez, kreol kültürler ve kültürel pratikler gibi zaten alışık olunan olgularla ilişkilendirilebilir. Her ne kadar insanlık tarihi kültürlerin karşılaşma birbirlerini etkilemelerine yönelik örneklerle dolu olsa da, yakın tarihte küreselleşmenin aracılık ettiği kültürel karışımlar sömürgecilik gibi pek çok eski etkenle karşılaştırıldığında özgür niteliği ve barındırdığı kendiliğindenlik ile farklılaşır. Bunda, yerellikten bütünüyle kopmamanın etkisi göz ardı edilemez; artık yerele bağlı, enformasyon ve iletişim teknolojilerinin hızlandırdığı bir bağlam söz konusudur.

Bununla birlikte küreselleşme sürecinde kültürü rastgele ve üzerinde düşünmeden iletişim teknolojileriyle birleştiriverme eğiliminden kaçınmak gerekir. Bu noktada Arjun Appadurai'nin kültürel küresel akış modelinden yardım almak gereklidir. Appadurai, küreselleşmede kültürel akışı, beş farklı alan ve bu alanlar arası ilişkiler modeliyle açıklar. Bu beş alanı a) etnik alan (ethnoscapes), b) medya alanı (mediascapes) c) teknoloji alanı (technoscapes) d) finans alanı (finanscapes) ve e) ideolojik alan (ideoscapes) olarak verir (Appadurai, 2007; 237). Etnik alan tanımıyla kastedilenler kabaca hareket halindeki insan gruplarıdır. Bu gruplar şimdiye kadar olmadığı şekilde ulusların politikalarını ve uluslararası politikaları etkileyen, içinde yaşadığımız değişen dünyayı kuran, günümüz dünyasındaki turisler, göçmenler, sığınmacılar, sürülenler, geçici çalışanlar vb.'dir (Appadurai, 2007; 238).

Etnik alandaki karmaşa hali, medya alanında da kendini gösterir. Televizyonlar, film ve video formlarında ürünler dünyasının, "haberler dünyasının ve siyasetin tamamen birbirine karıştığı bir dünyada, dünya üzerindeki izleyicilerine geniş ve karmaşık bir imajlar dağarcığı, öyküler ve etnik alanlar sunuyor" (Appadurai, 2007; 240) olması bakımından etnik alanla ilişkisi önemlidir. Bu durumda medya alanının tanımı, elektronik yeteneklerin üretim amaçlı dağıtımını, dünya çapında gazeteler, dergiler, TV istasyonları, film yapım stüdyoları vs. aracılığıyla var olan ve giderek artan kamu ve özele ilişkin çıkar haberlerinin yayılmasını ve bu medya tarafından yaratılan dünya imajlarının hepsini birlikte içerir. Gerçek ve medyanın sunduğu hayali manzaralar arasındaki çizgilerin bulanıklaşması, insanları metropolitan yaşamın doğrudan deneyimlerinden uzaklaştıkça, gerçek olmayan, estetik ve hatta fantastik nesnelere içeren hayali dünyalar inşa etmeye yönlendirir (Appadurai, 2007; 240-241).

Appadurai'nin teknoloji alanıyla ifade ettiği şey, aslında küresel boyuttaki konfigürasyon, teknolojinin akışkanlığı ve günümüzde geçirgen olmayan sınırlar boyunca çok hızlı hareket eden, mekaniksel, bilgiye dayalı, yüksek ve basit teknoloji gerçeğidir. Küreselleşmeyle ilişkili olarak teknolojinin dağılımındaki ve teknoloji alanındaki bu alışılmadık durumun itici gücü piyasa rasyonalitesi, politik kontrol veya belirli bir ekonominin büyüklüğü değildir. Bu şekilde kontrollü ve tek taraflı bir 'belirliliğin' aksine düşük ve yüksek kaliteli emek sunumu, politik ihtimaller ve gittikçe artan orandaki para akışı arasındaki karmaşık ilişkilerdir (Appadurai, 2007; 239). Finans alanı, etnik ve teknik alanlarla ilişkisi anlaşılmanadan tanımlanamaz. Bu üç alan arasındaki küresel ilişki derinlemesine, ayrılmaz ve tamamen karşı konulmazdır. Çünkü bu alanların her biri diğerindeki dinamikler için bir parametre ve bir sınırlama işlevi gördükleri kadar kendilerinin sınırlamalarına ve dürtülerine de maruz kalırlar. Dolayısıyla tasarlanan küresel politik ekonomi modelleri, birbirleri arasındaki farklı ilişkileri uzlaştıracak finans transferleri, insan hareketleri ve teknoloji akışı arasındaki değişken ilişkileri hesaba katmak zorundadır (Appadurai, 2007; 240).

İdeolojik alanlar ise aslında aydınlanmacı dünya görüşü kaynaklı imajlarla yakından ilişkilidir. Bunlar, birbirine bağlı fikirler, refah, haklar, özgürlük, egemenlik ve ana terim olarak demokrasi gibi kavram ve imajlardır. İdeolojik alanlar, genellikle doğrudan siyasal ve sıklıkla devletlerin ideolojileriyle ve devlet iktidarını tamamen veya bir kısmını elde etme amacındaki karşıt ideolojik eylemlerle yakından ilgilidir (Appadurai, 2007; 241).

Görüldüğü gibi Appadurai'nin modelinde, dünya üzerinde kültür akışıyla ilgili belirlediği beş alanın açıkta bıraktığı olay, olgu, sistem yok gibidir. Bununla birlikte Appadurai'nin modelinde sözü edilen beş alanın hiç birinin öne çıkmaması, her bir alanın diğeriyle ilişkili, kısmen birbirini etkileyebilen alanlar olması ve "hayal edilmiş dünyalar"a yapılan vurgu, küreselleşme üzerine çalışan araştırmacıların Appadurai'nin çalışmasını onaylama gerekçeleri olarak sıralanabilir. Aslında bu model çalışmanın başında belirtilen ideal küreselleşme tanımındaki "dışarıda kimseyi bırakmayacak fakat hemen tüm gerçekliklerle de uyuşacak bir nitelik taşıyan; bir başka deyişle yumuşak karakterli, geçirgen ve esnek bir yapısı olması" gibi beklentileri karşılayabilen bir analitik araçtır. Hiçbir alanın küresel kültürel akışta öne çıkmadığının vurgulanması, bir bakıma küresel akışın tek yönlü olmadığını da ifadesidir. Medya, ideoloji ve finans alanlarında daha çok öne çıkan "hayal edilmiş dünyalar" soyutlaması, insana dair unsurların çokça hareketliliği ve modelin geçirgenliğine gönderme yapar.

3. Kültürel Küreselleşme ve Homojenlik - Heterojenlik İkiliği

Bugün küreselleşme yaklaşımlarını karşıt olanlar, olmayanlar ve şüpheciler olarak üç ana başlık altında toplamak mümkündür. Karşıtlar, genellikle dünya kapitalizminin gücünün sadece malları değil, aynı zamanda fikirleri ve tüketim alışkanlıklarımızı etkileyen ideolojileri satma yeteneğine sahip olduğunu iddia eden ekonomik temelli yaklaşımdır. Ürettiği McDonalddlaştırma kavramıyla küreselleşmeye karşıt bir yaklaşıma sahip olan Ritzer, ürettiği bu terimi “fast-food restoranları temelindeki ilkelerin, Amerikan toplumunun ve dünyanın geri kalan kısmının gitgide daha fazla kısmına egemen olma süreci” olarak tanımlar (Ritzer, 2007; 188). Homojenleştirme süreci eşliğinde dünyayı eğitim, sağlık, kültür gibi konularda büyük bir tehdit altına götürdüğünü iddia ettiği McDonalddlaştırmanın kaçınılmazlığını vurgulayan Ritzer, bu büyük tehditle başa çıkabilmek için çeşitli önlemlerden bahseder (Ritzer, 2007). Ritzer kadar sert olmasa da Bauman’da da küreselleşme karşıtı göndermelere rastlamak kolaydır. Her şeyden önce küreselleşmenin, dünyanın tamamında eşit etkiye sahip olmadığını, ikiye bölündüğünü iddia ettiği dünya sisteminde Birinci Dünya olarak tanımladığı, seçkinlerin dünyasının küreselleşmeyi yaşadığını söyleyerek, yaklaşımının ekonomik temelleri hakkında algılamalara izin verir (Bauman, 2006; 102). Küreselleşme karşıtı olmayanlar ise, küreselleşmenin tek yönlü olmadığını, homojenleşme kadar heterojenleşmeye, tikelleşme kadar evrenselleşmenin olduğuna ve bu sürecin eş zamanlı seyrederek, çelişkiyi de içinde barındırdığına inananlardır. Küreselleşme üzerine tanımlarından sıkça söz ettiğimiz Robertson, Tomlinson ve Appadurai, bu grupta değerlendirilebilir³. Küreselleşme sürecinin aslında büyük ölçüde bir mit olduğunu savunan, ekonominin ulus aşırılışması sonucunda ulus devletin gereksizleşeceği düşüncesine kesin olarak karşı çıkan Hist ve Thompson (Tomlinson, 2004; 30), şüphecilere güzel bir örnektir.

Küreselleşme karşıtı yaklaşım, kültürün küresel düzeyde değerlendirmesini de aynı perspektiften yapar. Kültürel küresel karşılıklı bağımlı olma halinin egemen imgesinin küresel ekonomi üzerine temellendirilmesi aslında küreselleşmenin politik ideoloji, nüfus, medya ve teknolojik boyutlarına az önem verildiğinin göstergesidir. Fakat küreselleşme olgusuna daha yukarıdan bakıldığında önceki paragrafta “küreselleşme karşıtı olmayanlar” olarak sınıflandırılan gruptaki araştırmacıların modelleri ve iddialarının daha tutarlı olduğu görülür. Özellikle kültürel konuları vurgulayan yaklaşımlarda, birbirine zıt ilkeleri ve eğilimleri (yerel-küresel, evrensellik-tikellik gibi) içeren diyalektik bir küreselleşme anlayışının giderek yaygınlaştığı söylenebilir. Bu çalışmada benim de yaklaşımım sürecin işleyişinde bir ‘tek yönlülüğün’ olmadığını savunur niteliktedir.

Öncelikle değinmek istediğim konu, bir ‘küresel kültür’ olup olmadığı üzerinedir. Konuya ekonomik temelli yaklaşımların iddialarında sıklıkla değindikleri ve küresel sistemin tahakkümünde ve onun kontrolü ve sınırları dışına çıkamayan, tamamen edilgen bir toplumdaki ve bu topluma dışarıdan tasarlanarak verilmiş bir kültürden bahsetmek imkânsızdır. Ya da dünya üzerinde pek çok yerde kabul gören kültürel pratiklerin basitçe kapitalist küresel sistemin bir zaferi olarak adlandırılması hatalı olacaktır. Çünkü bu kabul, homojenleşme tezinde ifade edildiği şekliyle küreselleşmeyi, standartlaştırılmış bir tüketim kültürünün gereklerine uyulması ve her yerin görünüşte aşağı yukarı aynılaştırılması gibi bir ön kabulü de peşinden getirir. Ancak dünya üzerinde varlığı inkâr edilemez küresel müdahalelerin oluşturduğu ilişki odaklı, “kamusal alan” fikrinden devşirerek “küresel alan” olarak adlandırmak istediğim bir sahadan bahsetmek mümkündür⁴. Bu küresel alan fikri, dünya üzerinde yerelle sıkı ilişkide, yerelden beslenen, yerel tarafından etkilenen ve yereli de etkileyen bir küresel kültürün varlığı fikriyle de buluşur. Burada dikkat edilmesi gereken nokta söz konusu küresel kültürün bilerek tasarlanan ve kontrol edilen bir olgu değil, kendiliğindenliği olan ve “küreselleşmeden beslenip ayrışmayı kuvvetlendiren” paradoksal yapısı gereği kontrole imkân tanımayan bir karaktere sahip olmasıdır.

Farklı yerelliklerden bir araya gelen kültürel öğelerle oluşan, yerelden etkilenip yereli de etkileyen, küresel kültürün oluşum mekanizmasında yerel kültürel pratikleri bir araya getiren etkenler, Appadurai’nin modelindeki beş alanla yakından ilişkilidir. Teknolojideki ilerleme, medya alanını da etkileyerek kültürleri bir araya getirmeyi hiç olmadığı kadar kolay ve hızlı hale getirdiği gibi, ulaşımın hem zaman hem de mali açıdan küçülen bedeli de insan hareketliliğiyle kültürlerin mekân bağlamında karşılaşmasını kolaylaştırdı. Finans alanı kapsamında kültürel ekonomik getiri sağlayan ajanlara ek olarak bu saydığım dört alanın finans alanıyla da direkt olarak ilgili olduğu düşünülürse, küresel kültürün oluşmasındaki birinci basamak olan bir

³Hatta Aslanoğlu, her ne kadar Robertson modelinde değer yargısı belirtmese de, küreselleşmeyi bir süreç olarak açıklarken yaptığı ön kabullerin, Robertson’ın küreselleşmeye olumlu yaklaştığı yönünde fikirleri akla getirdiğini ifade eder (Aslanoğlu, 1998; 133).

⁴Kamusal alanın kültürel politik, ekonomik ve toplumsal taleplerin soyut bir düzlemdeki çatışma ve uzlaşma haline (Özcan, 2003: 261) atıfta bulunan özelliğinden yola çıkarak, benzer şekilde küresel alanı da aslında coğrafi veya mekânsal bir sınırlılık belirtmekten öte değerler düzeyinde ilişkilendirmelerin yaşandığı, kendi dinamikleriyle değer üretimi ve tüketimine olanak sağlayan, karşılıklı bağlantılılık kavramını da kapsayan bir soyutluk, bir hayat alanı olarak değerlendiriyorum.

araya gelme gerçekleşmiş oluyor. İkinci basamak, aslında kültürel değişim konusu olarak karşımıza çıkar ve asimilasyon, senkretizasyon, transkültürasyon, kültürleşme, kültürlenme, melezleşme, kreolleşme, kültürel dışa açıklık gibi kültürel değişimin değişik yönelimlerini ifade eden kavramlarla yakından ilgilidir. Bu, bir araya gelen kültürlerin hepsinin mutlaka -yukarıdaki kavramlardan biriyle açıklanacak şekilde- büyük ölçüde değişim geçireceği anlamına gelmez. Değişimin kültürün doğasında var olan bir özellik olmasının yanı sıra kültürün bir diğer önemli özelliği ise direngen olmasıdır. Aslında bu noktadan itibaren kültürün kimlik işaretleyicisi olma özelliği ve kimliğin farklılıktan beslenen yapısı devreye girer. Var olmak için kendi kesinliğini güven altına almak için farklılığı ötekine dönüştüren kültürel kimlik bu noktada direngendir (Erol, 2002; 218).

Küreselleşme bir süreç olarak kendine ortak bir kültür alanı yaratma ihtiyacındadır. Robertson'ın küreselleşmenin kaçınılmazlığıyla ilgili olarak söyledikleri ilginçtir: Modernlik karşıtı duruşlar nasıl kaçınılmaz şekilde modernlerse, küreselleşme karşıtı duruşlar da kaçınılmaz olarak küresellik söylemindedir (Robertson, 1999; 24-25). Küreselleşmeye ekonomik açıdan yaklaşıldığında da bu böyledir. Yani küreselleşme ekonomik olarak türdeş bir kültürden beslenmeye ihtiyaç duyar fakat bu türdeş kültür her şeyiyle aynı bir tek tiplik değildir. Kültürün ekonomiyle ilgili kısmında bir ekonomist olarak Şenses, iktisatta neoliberal küreselleşme olarak tanımlanan ve günümüzdeki küreselleşme sürecini de kapsayan sürecin doğrudan ekonomik etkinlikleri ilgilendiren alanlardaki bütünleşme eğilimlerinin aksine geniş olarak kültürel konularda parçalı bir eğilim sergilediğini söyler (2004; 14-15). Bu konuda Stuart Hall'ün daha açıklayıcı cümlelerine yer verilebilir: Hall'ün yaklaşımında küreselleşmenin kültürel karakteri, küreselleşmenin yeni biçiminde "üniter, her yerde aynı işleyen sermaye mantığı nosyonu" (Hall, 1998; 50) perspektifinden gerçeklere bakıldığında ortaya çıkan farkta kendini ifade eder. Artık ancak yerel sermayeler aracılığıyla, diğer siyasal ve ekonomik seçkinlerin yanında ve onlarla işbirliği içinde hüküm sürebileceğini anlayan sermaye biçimi, onları silip atmaya kalkmaz, onların aracılığıyla işler. Bir yandan tüm bu küreselleşme çerçevesinin ayakta durmasını sağlaması gerekir; bir yandan da bu sistemin polisliğini yapar. Küreselleşmeyi tarihsel olarak ikiye bölen⁵ Hall, küreselleşmenin yeni biçimi dediği sürecin enformasyon teknolojileriyle oluşturulan küresel kitle kültürüne zemin hazırladığını belirtir (Hall, 1998; 49).

Küreselleşme sürecinde aynılık-farklılık ikiliğini yerel ve küresel arasındaki ilişkinin diyalektik boyutuyla ilişkilendirmek için Robertson'ın küyerelleşme kavramından bahsetmek önemlidir. Robertson'ın modeline göre etkileşimli ve çok katmanlı bir süreç olan küreselleşmenin analizi için bazı ön kabuller gerekir. İlki, dünya karmaşık bir yapıya sahiptir; birey, toplum, uluslararası sistem ve insanlık kavramları özerkliği olan ve birbiri içine de geçen -birinin içinde diğer üçünün de bulunabildiği- alanlardır. Robertson'ın modelinin ikinci ve üçüncü ön kabulleri, kültürel 'bir örnekliği' reddeder niteliktedir. Kültür kavramını bütünleştirici bir unsur olarak görmeyen Robertson, kültürün kültürel kopukluklar ve farklılıkları belirtmeyi amaçlaması gerektiğini savunur. İkinci ön kabule bağlı olarak beliren üçüncü ön kabulü ise, küresel alanın görelileştirme süreçlerinin etkileşimi bağlamında analiz edilmesi gerektiği yönündedir. Küreselleşme farklı kültürlerin birbirlerine göre konumlarını dikkate alan bir süreçtir; dolayısıyla da bir kültürel bütünleşme beklenmemelidir (akt. Aslanoğlu, 1998; 132-133).

Robertson'ın küreselleşmeyi kültürel homojenleşmeye neden olan güçlerin zaferine giden süreç olarak kabul etmeyişi, bu şekilde kavramsallaştırılan küreselleşmenin aradaki bağlantılar, süreçler, ilişkiler geri planda kalacak şekilde, yerelliğin neredeyse küreselliğin bir alt disiplini olarak incelenmeye başlanacağı ön görüşüne dayanır. Buna karşın Robertson'ın küyerelleşme yaklaşımı, yerellikleri küresel sürece karşı direnen alanlar olarak kavramlaştırmaz; zira bu küreselleşmenin modernitenin direkt olarak sonucu olduğu fikriyle yapılabilecek bir çıkarımdır. Küyerelleşmeyle kastedilen, küreselleşme sürecinin küresel olan ile yerel olanın ya da daha genel ifadeyle evrensel ile tikelin iç içe geçmeleriyle tanımlanabilecek bir süreç olmasıdır (akt. Aslanoğlu, 1998; 135). Bu noktada küyerelleşmenin aslında küreselleşmenin sofistike bir tanımı olduğu söylenebilir. Robertson, Giddens'in küreselleşme ve modernite arasındaki ilişkiye odaklanmasını aynılık farklılık ikiliği perspektifinden değerlendirdiğinde, bir durum olarak küresellik ve modernite arasındaki ilişkinin sorgulanması gerektiğini vurgular. Bu yaklaşımda mekân kavramına atfedilen önem artar ve küreselliğin modernitenin yayılımı ile tanımlanabilirliği kendini gösterir (akt. Aslanoğlu, 1998; 135). Dolayısıyla küreselliğin tek bir modernlik alanından yayılmadığından, farklı uygarlıkların aralarındaki etkileşime dikkat çekilerek heterojen özellikler taşıdığından bahsedilebilir. Robertson'ın yaklaşımına göre dünyanın yerelliklerin birbiriyle bağlanmasıyla bir bütün olarak sıkıştığı (akt. Aslanoğlu, 1998; 135), farklılıkların belirginleştiği bir teklige doğru gidilirken, yerelliğin keşfinin küresel süreçler aracılığıyla gerçekleştiği söylenebilir. Robertson bu noktada küresel süreçlerin birbiriyle etkileşiminde, çeşitli kültürlerin birbirleriyle karşılaştıkları, yerelliklerini tanımladıkları, standartlaştırdıkları

⁵Hall'ün bu ayrımını post-modern küreselleşme ve modern küreselleşme olarak da isimlendirir (Hall, 1998; 53)

ve birbirine karşıt olan uç noktalarını törpüledikleri alan olarak medyanın rolüne gönderme yapar (akt.Aslanoğlu, 1998; 136). Küreselleşmede kültürel akışın tek yönlü olmayışı yolundaki fikirlere Hall de katılır. Hall, küresel ekonomik ve kültürel gücün görünüşte paradoksal olan yeni biçiminin çok uluslu ama merkezlessiz olduğunu vurgular. "Bütün dünyayı avucunun içinde tutmak isteyen tek bir korporasyonun birleştiriciliği yerine, toplumsal ve ekonomik örgütlenmenin daha az merkezi ve merkezlessizleştirilmiş biçimleri"nden bahseder (Hall, 1998; 51).

4. Müzik ve Küreselleşme

Bu başlık altında müzik ve küreselleşme süreci arasındaki ilişki incelenecektir. Aslında tartışmanın teorik zemini, bir kültürel ifade pratiği olan müziğin de ayrı düşünölemeyeceği kültür ve küreselleşme hakkında bahsedilen bölümde hazırlandı. Bu bölümde, biraz daha özele girilerek, kullanılacak analitik araçlarla mevcut durumun incelenmesi "Küreselleşmenin müziği mi? Müziğin küreselleşmesi mi?" sorusuna yanıt aranacaktır. Bu çerçevede Arjun Appadurai'nin kuramı, küreselleşme sürecinde hem örnek olayımızı, hem de dünyadaki müzik akışını yorumlamada direkt olarak analitik malzeme olarak kullanabileceğimiz kavramları içerdiği için esas alınan modeldir.

Müziğin küresel akışında en eski alan etnik alandır denebilir. Müzik yazısının yaygınlaşmasından önce veya müzik yazısının tercih edilmediği toplumlarla müzik şimdikiyle kıyaslanamayacak derecede de olsa hareket halindeki insan topluluklarıyla küresel düzeyde akış yaşadı. İnsanın ve müziğinin yerellikten kurtulduğu ve pek çok yerelin bir araya gelebildiği bir durum olduğu için bu süreçler her ne kadar filizlenme zamanları da olsa küreselleşmeye dâhil edilebilir. Bununla beraber günümüzde küresel müzik akışında insan hareketlerinin rolü, büyük göçlerle oluşturulan diasporalar, dinleyici ve müzisyen hareketliliğiyle açıklanabilir. İstanbul'da iki havaalanından biri olan İstanbul Atatürk Havalimanı'nın yıllık 14 milyon dış hatlar yolcu hareketliliğine sahip bir havaalanı olması⁶, en azından Türkiye ve dünyanın geri kalanı arasındaki uluslararası hareketliliğin hiç de küçümsenemeyecek miktarda olduğunu gösterir. Buna ek olarak düzenlenen uluslararası turneler, konserler, TV çekimleri veya müzisyenlerin göç etmesi gibi nedenler de müzik üreticilerinin hareketliliği bakımından önemlidir.

Finans alanının dünya müzik akışındaki en önemli aktörü müzik endüstrisidir. Müziğin Batı ve Doğu toplumlarında patronaj altında olduğu zamanlardan itibaren müzik ve büyük çaplı mali getiri birbiriyle ilişkilendirilir. Yaprak nota ve edisyon pazarını da dâhil edebileceğimiz finans alanında müzik endüstrisi, her şeyden önce modernite paralelinde gelişen üretim-tüketim ilişkileriyle direkt ilişkili olduğundan Edison'un fonografı bulması ve müziğin üretenden bağımsız yer değiştirebiliyor olmasıyla tam anlamıyla belirir. Müzik endüstrisi, Amerika ve Avrupa merkezli büyük plak şirketleri önderliğinde faaliyetlerini sürdürdüğü ilk yıllardan bu yana, finans alanında küresel bir hareket olarak yalnızca Batı kültürü müzik pratiklerini ve sadece Batı'da pazarlama düşüncesinde olmamalarıyla, bugün kabul ettiğimiz küreselleşme mekanizmasının yerel-küresel ilişkisindeki dengenin sinyallerini o zamanlardan verir. Buna ölkemizde akla gelen ilk ve en güzel örnek, Tanburi Cemil Bey'in Golden Horn Company tarafından kaydedilen klasik kemençe kayıtlarıdır. Bunlar yerel müzik pratiklerinin oluşturulan yeni müzik pazarı için kaynak olarak kullanılma girişimleri olarak kabul edilebilir; dolayısıyla finans alanda küreselin yerelden beslenmesine güzel bir örnektir. Zamanla müzik endüstrisi büyük plak firmalarıyla daha küçük çaplı, bağımsız ve kısmen yerel şirketler arasındaki diyalektik ilişkiye sahne olur. Her ne kadar rakip gibi görünseler de aralarındaki durum simbiyotik bir ilişkidir. Küreselin yerele ulaşması kadar yerelin de küresele ulaşmasının önemli olduğu müzik endüstrisinde büyük plak firmaları ve bağımsız şirketler arasındaki ilişki bir cümleyle şu şekilde özetlenebilir. Büyük firmaların ihtiyaç duyduğu şey, yereli daha iyi analiz edebilme yetenekleriyle küçük şirketlerin deneysel girişimleri ve başarılı olma ihtimalleriyken, küçük şirketlerin bu ilişkiden beklentileri küresel ölçekte satış yapabilmek için büyüklerin dağıtım ağlarını kullanmalarıdır. Dolayısıyla müzik endüstrisi, büyük plak şirketleri ve küçük yerel şirketler arasındaki karşılıklı ilişkiyi barındıracak şekilde, küresel müzik akışının finans alanını oluştururlar.

Küresel müzik akışında finans alanıyla temelde güçlü bir bağa sahip olan diğer bir alan medya alanıdır. Televizyon-radyo yayıncılığı, dergiler ve kitaplar, plak, kaset, CD vb medya aygıtları aracılığıyla küresel müzik akışında rol oynayan iki tip medya işleyiş sisteminden söz edilebilir. Bunların ilki merkezden çevreye mantığıyla çalışan monopolistik medya, diğeri ise merkez bağımsız olan âdem-i merkezietçi medya olarak adlandırılabilir. Monopolistik medyayı hem finans hem de ideolojik alanla ilişkilendirmek mümkündür. Medya alanı ve ideolojik alanın Türkiye çapındaki en güzel örneği TRT'dir. Bir devlet kurumu olarak merkezietçi bir yapıya sahip olsa da, kısmen yayınlarında halktan geleni halka veren işleyişi, söz

6http://www.ubak.gov.tr/BLSM_WIYS/UBAK/tr/dokuman_ust_menu/projeler_faaliyetler/20090814_173338_204_1_64.html
17.12.2011

konusu medya alanında yerel-küresel dengesi kurulabileceğinin göstergesidir.Âdem-i merkezîyetçi medya anlayışı, finans alanıyla yakından ilgilidir. Çünkü âdem-i merkezîyetçi medyada işleyiş dinleyicinin CD, dergi gibi medya araçlarına sahip olması ve istediği zamanda istediği yerde kültürel akışa katılmasıdır. Bir başka deyişle medya alanı, müzik endüstrisi ürünlerinin kitlesel dolaşımını ve tanıtımını sağlayan bir rol üstlenerek finans alanla ilişkilendirilir. Benzer şekilde monopolistik medya anlayışında da finans alanı işin içindedir ve büyük radyo ve televizyon yayın şirketleri kimi durumlarda merkezîyetçi bir yapı sergileyebilmektedir. Medya alanı içinde radyolar müzik temelinde yayın anlayışına sahipken, benzer ilkede hareket eden televizyon kanalları da varlık göstermeye başladı. Bu durum, finans alanıyla arasındaki ilişkiyi daha da güçlendirici bir gelişmedir. Çünkü artık sadece müzik endüstrisinin ürettiği plak, CD gibi medya araçları değil, telif hakları da finans alanla ilişkilendirilmede rol oynamaya başladı. Bunun dünya çapındaki örneği MTV, Türkiye’de ise Kral TV olarak verilebilir. MTV, uluslararası yayın politikası nedeniyle küresel kültürel akışta medya alanı içinde daha iyi bir temsil yeteneğine sahiptir.

Küresel müzik akışında teknoloji alanının görünüşünü Edison’un fonografı bulmasına kadar geri götürebiliriz. Dolayısıyla teknoloji alanı, medya alanından görece daha az seviyede de olsa finans alanıyla da ilişkilidir. Fakat teknoloji alanının internetin halka açık hale geldiği 1989 yılından itibaren küresel müzik akışındaki yeri ve etkisi değişmiştir. Bu aslında yerel-küresel ilişkisindeki dengeyi de değiştiren bir yenilik olarak kabul edilmelidir. İletişim araçlarıyla küresel müzik dolaşımının bu tarihe kadar başlıca araçları televizyon ve radyo iken, bir başka deyişle tek yönlü akışa yatkın merkez kavramı ve önemi büyükken, internetin halka açık hale gelmesi ve giderek yaygınlaşmasıyla medya alanı benzeri âdem-i merkezîyetçi bir pratik gelişmeye başladı. Ancak buradaki en büyük fark, söz konusu müzik akışının iki yönlü olmasıdır; küreselden yerele, yerelden küresele. Bu da aslında daha önce olmadığı şekilde monopolistik medya ve âdem-i merkezîyetçi medyanın bir arada bulunmasına olanak tanır. Her şeyden önce internet, dünya üzerindeki tüm kullanıcılarının mekân bağımlılığı ortadan kaldırıcı bir niteliktedir. Bu, müzik pratiklerinin de özgürlüğü anlamına gelir ki, dünyanın diğer ucundaki bir yerel müzik pratiğini, çok az bir farkla, eş zamanlı olarak dinleyip müdahale edebilir. Ayrıca kendi müziğini de dünyanın öbür ucuna gönderebilir. Bu durum, karşılıklı olması nedeniyle, iki farklı yerelin “yer”den bağımsız ortak bir “mekân”da buluşması demektir. Dolayısıyla yerden bağımsızlık “yerel” kavramını, dolayısıyla küresel kavramını da bir bakıma anlamsız kılar.

4.1. Küreselleşmenin müziği World Music

“Küreselleşmenin müziği” tamlaması, küreselleşme karşıtlarının öfkeyle karşı çıktıkları “homojen kültür”ün bünyesinde olan bir müzik türü gibi algılanmaması gereken bir olguyu ifade eder. Bu tamlamayla anlatılmak istenen müzik, yerel müziklerin bir arada sunulabileceği, yerelliklerden beslenen, zorla ve tek yönlü bir küresel müzik akışını ifade etmeyen ve farklı yerelliklerin talep ettiği bir müziktir. World Music, küreselleşmenin yaklaşık son 20 yılında dünyada varlığını hissettiren, buna paralel mekâna bağlılığın giderek azaldığı ve internetin büyük etkisiyle küresel ortak zevklerin oluşmaya başladığı bir zamanda, tam da yukarıda tanımlanan bir nitelikte varlık buldu. World Music, bir bakıma Robertson’ın tanımladığı bir bütün olarak dünya tanımıyla paralellik gösterir. Çünkü küresel teklik yalın ‘birörneklilik’ değildir. Robertson’un teklik modeli, aslındayalnızcasorunsuz bir birleşme süreci sunmaklakalmaz, “bir bütün olarak dünya” ifadesinin içeriğindeki gibi, toplumsal ve kültürel farkların net olarak vurgulanabileceği bir ‘teklik’ modelidir (Tomlinson, 2004; 24-25). World Music de aslında farkların net olarak vurgulanabileceği, ama dünya genelinde dinleyici bulan, tek yönlü bir pazarla merkeze ya da çevreye yönelik olmayan bir müzik türüdür.

Aslında kabaca World Music ilk bakışta Batı müzik kültürü bileşenleriyle, batı dışı toplumların müzik kültürü bileşenlerinin bir arada sunumu olarak görülebilir. Buradaki durum -sınırları çiğnenemez katı kurallar olmamakla birlikte- şöyle ifade edilebilir: Batı müzik kültüründe olmayan yerelliği ve farklılığı gösteren kostümler, dekorlar, görsel öğeler ve en üstte kendini belli eden yerel ezgi ile diğer kültürde olmayan çok seslendirme, ritmik, armonik alt yapı, konser ritüeli gibi bir formülasyon göze çarpar. Burada “diğer” yerel pratik değişse de ‘genellikle’ Batı pop müziğinden alınan öğeler sabittir. Ya da bütünüyle Batı pop müziği öğelerinin olmadığı örnekler de sunulabilir. Fakat yukarıdaki formülasyon romantik yaklaşımda, sanki olmayanların tamamlandığı, yapıcı bir girişim gibi görünür. Bahsettiğim kaba formülasyonda Batı çalgılarının, ses üretim tekniklerinin, çok seslendirme tekniklerinin vb. müzik parametrelerinin görece istikrarlı mevcudiyeti gerekçesiyle, yerel müzik pratiklerinde müzik endüstrisinin tek tipleştirici etkisi olduğunu düşünmek sadece ideolojik bir hata değil, yaklaşımın sosyolojik bir indirgemecilik ve tek nedene dayanan bir mantık içermesi olarak değerlendirilmesine neden olur. Aksine, müziksel çeşitliliği ortadan kaldırma tehlikesi yarattığı öne sürülen batılı popüler müzik, batılı olmayan popüler müziklerin de içinde bulunduğu pek çok müzik kültürü ile etkileşerek yeni sentezler oluşturmaktadır (Erol, 2002; 234).

Müzik endüstrisinin finanse ettiği bir müzik olarak World Music'in doğuşu, kâr amacı güden girişimlere dayanır. Ancak World Music kavramının çok boyutlu yapısıyla kültürel küresel bağlantılılık konusunda oynadığı rol göz ardı edilemez. World Music dinleyicisini, küreselleşmenin ihtiyaç duyduğu türdeş bir tüketim kültürüne sahip insanlar olarak tanımlamak yanlış olacaktır. Müzik bir ifade kültürü olarak, toplumsal değişim sürecinde "maddi kültür ürünleri"ne nazaran çok daha yavaş değişen bir yapıya sahiptir. Kaldı ki müziğin de kendi içindeki çeşitli dinamikler, değişime farklı tepkiler veren niteliklere sahiptir. Yerel müzik pratiği dinleyicisinin, kültürel kimliğiyle ilişkilendirilen bazı öğeleri içeren müzik pratiğine ilişkin tutumunda-farklılıktan beslenen kimlik anlayışı gereği- ister istemez seçici davranma eğilimi ortaya çıkacaktır. Bir başka deyişle dinlenen müzik dinleyicinin kendi kültürünün parçası olduğunda kişinin düşünmeden tüketen edilgen bir tutum sergilemesi, hiç de kolay değildir. Bu şartlar altında bir World Music parçasının yerel dinleyici tarafından beğenilmesi hem kendi kültürünün bir parçasının oluşturulan müzikte onaylanmasını, hem de diğer kültürden gelen öğenin hoşna gitmesini ifade eder. Bu durum karşılıklı olduğu için, aslında World Music küreselleşme sürecinin hazırladığı ve ortak "küresel alan"ın soyutlaması rolüne bürünür. Bir bakıma yerellerin küreselleşme ve küreseli etkileme çabasının da ifadesidir.

Sonuç

Yazının başında Ankara'da yaşayan bir kişinin, bir gün içinde yapabilecekleri, aslında küreselleşme sürecinde küresel müzik akışının beş alanının da görülebileceği örneklerdi. Müzik dinlenen Mp3 Çalar, hem medya alanını hem finans alanını sembolize eder. Gün içinde internetten izlenebilecek Batá müziği teknoloji alanına; kişinin Gamelan dinlemek için Konya'ya gitmesi ve konser vermeye gelen topluluk etnik ve ideolojik alana; Hüsnü Şenlendirici'nin Brooklyn Funk Essentials ile yaptığı albüm çalışması etnik, medya ve finans alanlarına gönderme yapar. Ankara'da yaşayan biri olarak, ilk cümlelerde anlatılanların ilişkili olduğu topraklar Nijerya, Endonezya ve ABD'yd. Yukarıdaki çoklu durumdaki ilişkiler ağı, bundan belki 50-60 yıl önce ortalama gelire sahip bir Ankaralının ulaşabileceğinin ötesindeydi. Bütün bu ilişkiler ağının üzerine kurulu olduğu süreç küreselleşme ve konu müziktir. Bugün Türkiye'de yaşayan bir kişinin Gamelan müziğinden zevk alıyor olması ve yaklaşık 25 kişinin Endonezya'dan Konya'ya binlerce kilometrelik yolu konser vermek için gelmeleri, iki yerelliğin küreselleştirilen bir müzik pratiğinde birleşmesi olarak yorumlanabilir. Ya da Bergama'da müzisyen bir ailede dünyaya gelen ve yerel kültürel değerlerle harmanlanarak büyüyen Hüsnü Şenlendirici'nin Jamaika'dan Puerto Riko'ya, İsveç'ten Surinam'a ve New Orleans'a kadar geniş bir kültürel yelpazeden gelen müzisyenlerden oluşan bir grupla albüm yapması küre ve müzik arasında daha önceden olmayan bir ilişkinin var olduğunu gösterir. Acaba müzik mi küreselleşiyor, yoksa küreselleşme denilen şey bir müzik mi oluşturuyor?

Aslında her ikisinin de olduğu söylenebilir. Hüsnü Şenlendirici'nin müziği yerel değerlerini koruyarak bir World Music projesinde küresele dahil oluyor ve küreseli etkiliyor. Müzik endüstrisi Hüsnü Şenlendirici'nin müziğine World Music projesinde yer veriyor çünkü ekonomik getirisine güveniyor. Hüsnü Şenlendirici grupla birlikte dünyanın pek çok yerinde konser veriyor çünkü kültürel küresel karışıklıklı bağlantılılık halinde olan dinleyiciler tarafından tercih ediliyor. Bu müzik, dünyada giderek genişleyen ortak "küresel alan"da etnik, finans, ideolojik, medya ve teknoloji alanlarının hepsinin etkisiyle oluşan World Music kavramıyla ifade ediliyor. Fakat Hüsnü Şenlendirici Bergama'da büyüdüğü mahallede yaşamını sürdüren bir arkadaşının düğününde klarnet çalması rica edildiğinde, icrasıyla yerele ters düşmüyor. Kaldı ki yerel dinleyici, Hüsnü Şenlendirici'nin World Music projesindeki performansını da farklı bir anlam dünyasında kültürü ve yaşamıyla ilişkilendirmeye ve bu şekilde yerelin küreseldeki halinden hoşlanmaya başlıyor. Tüm bu bilgiler ışığında şunu söyleyebiliriz: Hem küreselleşmenin müziğinden, hem de müziğin küreselleşmesinden bahsetmek yanlış olmaz.

KAYNAKÇA

- ASLANOĞLU, Rana A. (1998). *Kent, Kimlik ve Küreselleşme*, Bursa; Asa Kitabevi
- APPADURAI, Arjun (2007). "Küresel Kültürel Ekonomideki Bölünme ve Farklılıklar", *Küreselleşme Kültür ve Medeniyet*, Ed: Kudret Bülbül, Ankara; Orient Yayınları
- BAUMAN, Zygmund (2010). *Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları*, İstanbul; Ayrıntı Yayınları
- EROL, Ayhan (2002). *Popüler Müziği Anlamak: Kültürel Kimlik Bağlamında Popüler Müzikte Anlam*, İstanbul; Bağlam Yayınları
- GIDDENS, Anthony (2010). *Modernliğin Sonuçları*, İstanbul; Ayrıntı Yayınları
- HALL, Stuart (1998). "Yerel ve Küresel: Küreselleşme ve Etniklik", *Kültür, Küreselleşme ve Dünya-Sistemi*, Ankara; Bilim ve Sanat Yayınları
- LIEBER, Robert J.; WEISBERG, Ruth E. (2007). "Küreselleşme, Kültür ve Kimlik Krizi", *Küreselleşme Kültür ve Medeniyet*, Ed: Kudret Bülbül, Ankara; Orient Yayınları
- ÖZCAN, Yetkin (2003). "Kamusal/Özel Alan Tartışmaları", *Genç Hukukçular Hukuk Okumaları, Birikimler I*, s.253-289, İstanbul
- http://www.google.com.tr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=2&cad=rja&uact=8&ved=0CCMQFjAB&url=http%3A%2F%2Fgenchukukcular.org%2Fpdfs%2Fbirikimler1.pdf&ei=DugsVf_IHMnhywP82YDACQ&usq=AFQjCNEVj702LxKX8jhPW-NaVX0KCY8zEw&sig=8kM1bgLHEESyJqVqtZT8Lw&bv=90790515.d.bGQ Son Erişim Tarihi: 14.04.2015
- RITZER, George (2007). "Mc Donaldlaştırmaya Giriş", *Küreselleşme Kültür ve Medeniyet*, Ed: Kudret Bülbül, Ankara; Orient Yayınları

- ROBERTSON, Ronald (1998). "Toplum Kuramı, Kültürel Görececilik ve Küresellik Sorunu", *Kültür, Küreselleşme ve Dünya-Sistemi*, Ankara; Bilim ve Sanat Yayınları
- ROBERTSON, Roland (1999). *Küreselleşme Toplum kuramı ve Küresel Kültür*, Ankara; Bilim ve Sanat Yayınları.
- SARIBAY, A. Yaşar (2004). *Modernitenin İronisi Olarak Globalleşme*, İstanbul; Everest Yayınları
- SENNETT, Richard (2002) *Kamusal İnsanın Çöküşü*, İstanbul; Ayrıntı Yayınları
- STEGER, Manfred B. (2004). *Küreselleşme*, Ankara; Dost Yayınları
- ŞENSES, Fikret (2004,). "Neoliberal Küreselleşme Kalkınma İçin Bir Fırsat mı Engel mi?", *ERC Working Paper in Economy*, <http://www.erc.metu.edu.tr/menu/series04/0409.pdf> Son Erişim Tarihi: 02.01.2015
- ŞİRİNER, İsmail (2008). *Finansal Küreselleşme: Para ve Maliye Politikalarında Dönüşüm*, İstanbul; Eti Yayınları
- TOMLINSON, John (2004). *Küreselleşme ve Kültür*, İstanbul; Ayrıntı Yayınları